

AMNISTÍA INTERNACIONAL

PRENSA WILLAKUN

Perú: Estadopa ancha maqaynin Indígena runakunata chaynallataq chaqra llamkaqkunata

Ancha mañakuykuna utaq protestakuna qallarisqanmanta tukuy niraq llaqtakunapi Perú suyupi kay qapaq raymi killamanta kay 2022 watamanta, kay Ejército hinaspa Policía Nacional del Perú (PNP) mana rurananku kaqta tuqyachinku chay wañuchik armamentunkuta hinaspa chaynan llapa runaman hukunawanpas ancha wañuchiqlunawan, aswanqa Indígenas hinaspa chaqra llamkaq runakunaman, chay mañakuykuna utaq protestakuna apakuqpi runakunata hapispanku wichqanku, hinallataq chaqwaqa apakun lliwmanam, imaynam nin Amnistía Internacional kunan qallariyninpi tarisqankumanta chay investigación suyupi rurasqankunamanta willakuyninpi.

Ayacucho llaqtapi investigación rurasqanku ukupi, Andahuaylas, Chincheros hinaspa Lima llaqtakunapipas kay 29 punchawta kay Qulla Puquy killata hinaspa 11 punchawta kay hatun puquy killamanta, Amnistía Internacional chaskin willakuykunata 46 apakuqta utaq casos niqta chay ichapas karqa puni violaciones de derechos humanos niq hinaspa documentota ruranku 12 casos kaqta chay tuqyay armawan wañuqkunapata. Chaynallataq, kay organización chaskin willakuykunata chay investigación apakuqkunapi mana chiqap kaqtachu ruranku chay violaciones de derechos humanos kaqman hinachu hinaspataq mana chiqap justicia kanchu.

“Kay umalliqkunamanta runa panyaypi utaq represión estatal niqpi tarikun 48 runam wañuchisqa, 11 runa chay bloqueos de carreteras nisqanpi hinaspa huk policía, hinaspapas chunkanpi runakuna kirisqakuna kay llaki violencia estatal apakuq ukupi, suyupi llapa umalliqkuna saqinku kay apakunanta chayna, aswan iskay killa uku saqinku kayna apakunanta, llumpa llumpayta sinchita puni hinaspa sinchi wañuchiq kallpankuta kutirichin gobiernomanta ancha waranqanpi mañakuq runaman llaqtakunamanta, chaymi kunan mañakunku allin kawsayta utaq dignidad kananta hinaspa huk sistema político kananpaq chayna derechos humanos nisqa chiqap kananpaq,” Erika Guevara Rosas chaynata nin, directora para las Américas de Amnistía Internacional kaqmanta.

Kaynaqa manam yachakunchu imayna política kaq apakunanta, chayna punta kuti tarikunku mana allin llapa runakuna ancha llaqtakunamanta aswan wakcha kaqkunamanta, kanman Apurímac, Ayacucho hinallataq Puno llaqtakuna, kay llaqtakunapa runankuna kanku aswanningpi Indígena utaq malka runa, paykuna kanku lliw kawsaypi mana allin qawasqa hinaspa mana kaq punichu ima chaynallachu lliw runa, política nisqanmanpas mana asuykuspata mana kuskanchakuq hinaspa tarikunku sapa kuti mañakuspaku utaq lucha nisqanta ruraspaku chayna derechos básicos nisqanman yaykunankupaq kanman salud, wasiyuq kananpaq hinaspa educacionman. Llapa mañakuyinikuq hatun llaqtaman mastarikamun, Lima llaqtaman, chaynallataq huklaw llaqtakunamanpas kay Perú suyuman.

Amnistía Internacional qawan imaynakuna apakusqanta chayna imayna quñunakuspata mañakuykunata rurasqankuta hinaspa hayka runa wañusqanta chay maqay ukupi kayta tarinku Defensoría del Pueblo de Perú wasipi. Paykuna yupanmanku karqa hinaspa qillqanku qayka kasqanta chay estadomanta maqay ukupi wañuqkunata, kaykuna tarikunku aswan ancha runayuq llaqtakunapi utaq chay Indígenas llaqtakunapi. Estadopa maqayninqa kanman kay mañakuy ukupi yaqa chayna punillam kanman huk llaqtakunapias, imaynam kanman Lima llaqtapi, nichwan. Wakin llaqtakuna ancha Indígena runayuq kanmanku 13% pachakmanta lliw Perú suyupi, kaykunamanta kanman 80% pachakmanta lliw wañuq runakunamanta chay ukupi wañuqkuna sasachakuy qallarisqanmanta pacha. Kaypi qawakun puni umalliqkuna maqakuyta ruraraku chay racismo nisqawan, chiqap chiqnikuyinwan kay runakunata wiñay kawsaypi hukmanta millasqa qawasqa kaptinku.

Juliaca llaqtapi, kay departamento de Puno, kaypim quñunakunku aswan Indígena, 17 runakunata sipinku utaq asesinanku kay 9 punchawta qulla puquy killapi policía maqaptin. Kikin Fiscalía willakun chay wañuqkunaqa wañunku proyectil utaq arma de fuego tuqyasqanwan nin, aswan llakikuna karqa hinaspa lliw suyupi ancha chaqwa llaki apakurqa. Kay killa qallariyta, gobierno puririchin Estado de Emergencia kaqta qanchis uchuy suyukunapi utaq regiones, sapallan Puno llaqta wakinmanta tarikun control militar kaqwan.

Investigación ukupi, Amnistía Internacional tapun achka Estadopaq llamkaqkunata, kanman fuerzas de seguridad, fiscales, funcionarios de la defensoría del pueblo, chaynallataq comerciantes, periodistas, organizaciones de la sociedad civil, abogadas, ayllukunata hinaspataq testigoskunata kikin uyankupi. Chaynallataq, chay Laboratorio niqpi tarispanku qawanku 36 llimpikunata hinataq videográfico kaqtapas, kaymanta 11 kaman llunpay chaynallataq wakinpi sinchi kallpawan maqanmanku kiringanku karqa kay autoridadkuna.

“Manam yanqachu kanman achka runa kay Amnistía Internacionalman willakusqanku kay umalliqkuna yaqa uywatapas hina rurasqankumanta hinaspa mana runa hinatachu qawariraku. Chay racismo niq ancha sapinchasqa lliw runakunapi kay suyupi hinaspa umalliqkunapi chunkanpi watakunamantaraq tarikun, chaymi kay maqanankupa llakipi kanankupa kay llaqta runakunata rimariyninta qapariptinku upallachiyta munanku” nin Erika Guevara Rosas.

Mana wañuytaq kaqta wañuchinku hinaspa ejecuciones extrajudiciales kanman

Qawa llaqtapi normas internacionales de derechos humanos mana munanchu armas de fuego kaqta chay municion letal nisqawan tuqyachispa runakunata chiqirichinanpaq, willakuykuna quñusqakunapi ninmi achkapim Policía hinaspa Ejército llaqta quñusqa runata chiqirichin armankuta tuqyachispa, allinlla kaq ukupipas wakinpiqa yanqamanta qichun runapa kawsayninta.

Kay protestas utaq mañakuykuna yaqa lliw pim qawkalla apakurqa, wakinpi rikurirqa mana allin ruraq runa, imaynam rumi warakawan chuqaq hinataq cohetes niqta. Chaynapas, willakuykuna uqarisqapiqa ninku Policía hinaspa Ejército tuqyachinku wañuchiypi puni chaynataq wakinpi kikin runaman puni, wañuchin utaq kiringanku runakuna purikuqta, mañakuqkunata hinaspa chay wañuq utaq kirisqa runakunata uqariypi yanapakuqkunata runatapas.

Chay 12 wañusqa runakunamanta Amnistía Internacional chay ukullapi documentota uqarira, lliwmi wañuqkunata qasqankupi balata chaskisqaku, waqtanpi, wasanpi utaq umanpi, chiqap puni, wakinpiqa, munaywan hina chiqap kallpanwan.

John Erik Enciso Arias, yachaq utaq estudiante 18 watayuq, voleibol niqpi pukllaq wawachurin runa simi rimaqkunapa, wañuchinku 12 punchawta kay Qapaq Raymi killapi huk municionwan qayparachisqaku chay tuqyachisankuwan pay tarikunman karqa wakin runamasinwan Huayhuaca localpi, kayqa ciudad Andahuaylaspi urqus. Kaypi chunkanpi runas sayarinmanku kasqa chayta qawaspaku filmanankupa chaymanta imaynam panpasqankuta iskay waynakuna punchaw ripuqta aeropuerto Andahuaylaspi sipisqankuta paykunta apaptinku qawasqaku, hinaptin chay gas lacrimógeno niqta policía runakunaman chiqirichinanpaq tuqyachimusqaku.

Videos chaynallataq testigokunapa willakuyinwan chay punchawtaqa achka policías ancha balata tuqyachinmanku kasqa huk wasi qawanman ataruspaku urqupa chinpanmanta. Funcionarios del Estado willakun Amnistía Internacionalman Policía tarikurqa wasipa qawanpi hinaspa kay organizacion qawantaq video kaqta chaypi qawakun John Erik waynaqa mana ima chaqwatapas rurasqachu wañusqan ukuqa. Huk waynañataq, Wilfredo Lizarme, 18 watayuq, chaynallataq chayllapitaq wañurun. Kaykunawanqa ejecuciones extrajudiciales kaqta ruranku.

Leonardo Hanco Chacca, operador kay maquinaria pesada niqpi kanman 32 watanpi, wañuntaq militarkuna llaqta runaman tuqyachiptinku kay aeropuerto Ayacucho llaqtapi kanman 15 punchawpi kay Qapaq Raymi killapi, ancha runakunapa willakuyinwan llimpikunpitaq qawakun kay IDL-Reporteros makinpi kaqpi. Rikuqkunapas willakunku fuerzas armadas ancha balata tuqyachinku yaqa qanchis hora ukuta kay aeropuerto hinaspa muyuriqninpi, wakinpi mañakuqkunata qatispa utaq chiqichispa mayman kirisqa runata apasqankuman tuqyachisaku. Militarkuna sipinku chay punchawta isqun qari waynakunata.

Lliw kirisqa runakuna

Kay sasachakuy qallaykusqanmanta pacha lliwqa kanman 1.200 kirisqa runakuna chay mañakuy ukupi hinaspa 580 policías kirisqakuna, imaynam Ministerio de Salud nisqanman hina.

Kantaq balawan, llimpikunataq qawaspa, Amnistía Internacional tarintaq qawaspa chay perdigones kaqwan achka kirisqakunata. Chay municion niq manam yachakunchu, proyectiles sapa tuqaypi qayka llusqisqanta, kayqa manam runa chiqirichinapaqchu.

Hukpiqa, huk bala uchkurun waynapa rapranta huk waynata yanapachkaptin kay 15 punchawta Qapaq Raymi killapi. Waynas nisqa soldadokunam ñuqaman puni tuqyachimuraku hinaspa wakin runakunamanpas chaypi. Ayacucho llaqtapi chay punchawta aswan 60 runakuna kirisqa kanku.

Limapi, qawasqankuman hina llumpay sinchitam tuqyachinku, perdigones kaqta, chaynataq gas lacrimógeno — kaypas wañuchinmi runata mana allinta qapiriptinkuqa utaq lanzadorwan kikin runaman tuqyachiptinqa – kaywan sipinku runapa umanpi chay lata de gasta tuqyachispaku, hinallataq anchanpi kirinku.

Juliaca llaqtapi, fotoperiodista Aldair Mejía Chanka chakinpi perdigones kaqta chaskirun, llumpay kirisqa tarikun payqa willakuqlla karqa imayna kasqanmanta hinaspa Policía Nacional kay 7 punchawta llumpayta maqarqa llaqa runata.

Investigacionkuna llumpay qasilla hinaspa mana sinchi kaqniyuqkuna

Amnistía Internacional chiqap willakuykunata uqarin hinaspa kikin kirisqakunamanta paykuna ninku, hinataq Fiscalía rurankuñi wakinpi allinta, yaqa iskay killa uku apakusqankunamanta manaraq rurankuchu diligencias kaqta investigacionkuna kananpaq, nitaq willakuykunatapas manam uqarisakuchu. Wakinpiqa manataqmi waqaychasakuchu ima kaqmanta, kayqa manacha allinchu kanqa utaq ima chiqapchu kanqa invstigación rurasqanku.

Kay organización riqsin mana ima chiqap kasqanta imaynam punta kutipi apakusqan hinachuqaya chaynaqa mana allinmanchu chayanman, imaynam Beckham Romario Quispe Rojas kasun hina, futbolista hinaspa entrenador 18 watanpi churintaq huk chaqra llamkaq runa simi rimaq runapa, pay wañurqa kay protesta Huancabamba, Andahuaylas llaqtapi apakuqpi, huk pista de aterrizaje chunniq tarikuqpi. Necropsia apakuqpi manam tarinkuchu ima niraq proyectil wañuchisqanta hinataq huk killa hipaman chaymanta pacha qumusqaku.

“Kay Fiscalía de la Nación utqayman puni ruranan hinaspa investigaciontapas chay sinchi violaciones de derechos humanos kaqkunamta hinataq crímenes de derecho internacional kaqkunamanta. Hipachayqa chaynataq mana imapas hukunchu rurayninta, chayqa unanchan mana munaykunatam chaywan aswan qaruy kan,” nin Marina Navarro, directora ejecutiva de Amnistía Internacional Perú suyupa.

Chay mana munayninku mañakuq runakunata puririchintaqmi allin tariyta

Lliw umalliqkuna, umapi kaqmanta pacha, rimarinku millayta qawarinmanku hina llaqa mañakuqkunata, yanqa mana kaqkunamanta qawanchaspaku utaq quchachaspaku “terrorismowan” tupachispaku ima, hinaspa chay grupos criminales kaqkunawan taquykuspaku, chayqa mañakuyninkuta panpachananku rayku hinaspa chayna llullawan kay violaciones de derechos humanos mana paykunata qaypanan rayku.

Chaynallataq, kay organización nin kay umalliqkunaqa sapa kutillam mana allinta ruranku chay prensa independiente kaqta chaynataq internacional kaqkunatapas. Amnistía Internacional ancha casokuna kaqtam churarun documentado niqpi llumpay kirisqankuta kay periodistakunata llamkaynin rurasqan ukupi derechun kachkaptin hinaspataq libertad de expresión ukupi.

Kay organización tapuspa willachikun yaqa 20 runakunata, paykuna kirisqa tarikunku chay latas de gas lacrimógeno kaqwan, perdigones utaq balas chay mañakuq utaq protesta ukupi, achkam mana munankuchu denunciayta manchakuspaku chay kirisqa tarikuspakupas kay procesos penales kaqmanta. Wakillanmi denunciyanke chaskinkutaqsi teléfonomanta amenaza qayakuyta utaq policiakunapa qawasqan tarikunku.

“Estadoqa llumpaytam mañakuspa rimariqkunata millam, llaqa runakuna mana tarinchu munayninta. Chayna, manam chaynachu ninankupaq kay militarkunamanta hinataq policiakunamantapas mana allinkuna llaqa runa rurasqankunamanta, manataq kanchu libertad de expresión kaq hinataq mana ruraqkuna hina kanku waqankuraq huqpa ayllunku wañuptinpas”, nin Marina Navarro.

Kay 21 punchaw Qulla Puqay killapi, policía chaqnarun chunkanpi runakunata kay Universidad Nacional Mayor de San Marcos yachay wasipi, kamachikuq mana puririchinchu chaynata ruranankupaq kachkaptin. Chay operativo kaqpi, kanman karqa achka hora hinataq chayta ruran 500 policiakuna, maqaspanku chaqnanku yaqa 192 runakunata, yachaqkunatapas, periodistas, derechos humanos kaqmanta

kaqkunatapas chaynallataq runakuna delegación hina qamuqkunatapas kay Lima llataman, chayamuqkunata kay manifestaciones niqpi mañakuqkunatapas. Kay operativo apakun hinaspa chaypi ancha kirinku, kaninku llapa runata, imaynam llimpikunapi qawakusqaman hina, llumpay maqasqanku, chiqnisqanku mana runata hina rurasqanku chaynataq llumpayta millasqankuta.

Huk runa chaqnasqa chay operativo ukupi tarikuq willakun kay Amnistía Internacionalman, llamkaqkuna kay Dirección contra el Terrorismo de la PNP manchachisqa rukunata paykunawan kaqta kay nispa, “sichus hinalla mañakunkichik utaq protestankichik fotoykichiktam churarusaqku terroristakunapatawan kuskata”, kay maypim sutinchasqa tarikunku chay runapawan kuskata quchayuy kanaykipaq nispa.

Chay operativo niq apakuqpi llumpayta maqanku yaykuspaku qallariyninmanta pacha, chaqnanku qapinku llapa purikuq runakunatapas, manataq munankuchu abogado yaykunankupaqpas, hinaspa yanqa puni chaqnan makinkuta chay esposas nisqawan. Chaynallataq, Amnistía Internacional chaskin willakuykunata chay “tarpuy utaq tunpaykunamanta” mana kaqkuna makinkupi rikurinanpaq chayna tumpaykunankupaq, hinataq chaypi qapisqa kaqkunapa manas kasqachu chay nisqankupas chay operativo nisqa rurasqankumanta.

Kanmi chullachay kay kawsarichiypi qanpiq llamkaqkunapaq

Chay sistema sanitario kaq Perú suyunchikpi tarikun mana ancha qullqiwán kay América Latina kaqpi hinataq kay personal sanitario kaqpaq mana kanchu ichapas allin qullqita chaskispa llamkay. Achka runakunam willakunku Amnistía Internacionalman ancha sinchi wakchayay kasqanmanta, manataq kanchu servicios kaqkunapas hinaspa chullachasqam runakuna tarikun ima ninataq wakin apu wakin wakcha chayraykum llapa runa qatarimun ñankunapi rimariq.

Robert Pablo Medina Llanterhuay, yachaq utaq estudiante de secundaria 16 watanpi churin huk chaqra llamkaq runapa, wafurun arma de fuego sipiruptin qipaman rikuqkuna willakunku, rikusqaku puriqta llapa runapa chawpinpi huk taksa wifalata makinwan apaspa kaqta, kay Chincheros llaqtapi, kay 12 punchawta kay Qapaq Raymi killapi. Policías tuqyachisqa gases lacrimógenos niqta yaqa ladullanpi tarikuchkaptin chayna runakunata chiqirichinanpaq chay punchawpi hinaspa payman qasqunman chayarusqa. Hospital qampi wasi chayllapi tarikuqman aparaku chay necropsia kaqta utaq nakanankupaq chay ruraq ancha karupiraq tarikusqa, chaysi ayllunkuna mana atisakuchu apayta hinaspa Robert waynata pamparusqaku mana chay examenta rurachispaku.

Huk waynapas 15 watayuy kay Pichanaqui, Junín llaqtamanta, ancha llunpay kirisqa chay arma de fuego tuqyayninwan karqa kay 16 punchawta kay Qapaq Raymi killata, llamkasqanmanta wasinman richkaqta. Chaymantataq, mana qampiqpa yanapayninwan purisqa iskaq hospitalkunapi manaraq operasqa kachkaspa tawa punchawta Lima llaqtapi. Organizaciones peruanas yupanku Lima llaqtaman chinpachimuraku pachakninpi runata chayna operakunankupaq kaqkunata, hinaspa yaqa lliwpi tupanku millasqa utaq chay discriminaciónwan hinataq mana qullqiyuy.

Kaykunam ruranaraq

Kay 15 punchaw kay Qatun Puqy killata, Amnistía Internacional quñunakurun Dina Boluarte Perú suyupa umalliqninwan chaypi taripaykuspa qaywaykun qallarisqa investigacionta, gobiernom ruranan, hinaspa lliw estadopi llamkaqkuna chaynallataq comunidad internacional kaqman tukuy niraq ruraykunata kamas puni qallarinanpaq hinaspa lliwpaq huk kaqla munayninwan.

1. Huk niraq ruraymi utqayman kanan mañakuqkunapaq. Estadopa umalliqninkunam sayanan chay fuerza letal qapispa tuqyachiyta llapa rimariq, mañakuq runakuna chiqirichinanpaq kanman perdigones. Kay gas lacrimógeno hinaspa huk niraq wafuchiqta utaq kiritqa kanman ri huayla kaqla ama ñisuchu.
2. Fiscalía utqanman kamas puni chay investigación kaqkunata chayna tarinanpaq pikunam kanmanku kay violaciones kay derechos humanos ruraqkuna uraymanta uma kaqkunakama, ruranankutaq lliw diligencias nisanku llamkaykunata kamas puni lliwta puni, hapaqyachispa chay llamkaykunata kanman fiscalías de derechos humanos kaqkunapaq. Chaynallataq, kanataq allin chiqap kawsay víctimas hinaspa testigos kaq runakunapaq.
3. Umalliqkuna, kananmanta puntapi Perú suyu umachaq, kunan puni sayanan runakuna millay utaq estigmatización nisan tukunanpaq rimarispá mañakuqkuna runapaq. Chaynallataq, lliw hatun

kallpayuq estadopa wasikuna tukunan kay discriminación racial estructural utaq llapa runa millayta.

4. Umalliqkuna kunan puni wañuqkunapa, kirisqakunapa ayllukunaman puririchinan yanapakuyta. Chay psicológico yanapayta, qullqiwan, llamkaywan hinaspa reparación a las víctimas nisqan aswan puntapi apakunman.
5. Kay comunidad internacional hinaspa michakuy ruraykuna kay derechos humanos kaqpa kanan kamas puni chayna mañana kananchu chay chaqnay runakunata hinaspapas suyunchikmanta umalliqkuna ruranmanku imayna tarikusqanta.

“Kay llakipi hinataq mana allin Perú suyu tarikuyninqa runakuna puni millanakuyninwanmi utaq estigmatización niq kaptin chaymi mana kanchu derechos humanos kaq, chay criminalización kaq hinaspa chay racismo kaqwan qawariyninku kay comunidades pueblos Indígenas kaqta hinaspa chaqra llakaqkunata kunan ñankunapi rimarichkanku derechunkuta mañakuspaku libertad de expresión hinaspa asamblea pacífica, hinaptinñataq maqata chaskiykuchkanku. Kay mana allin ruraykuna runakunapaq kanman qatun qucha umalliqkuna chay ruraqpaq, umapi tarikuqpaqpas, imaynam rurasqanman hina hinataq huklawta qawaspa mana qawarisqanmanta chaynallataq sayachinan tukunanmi mana allin ruraykuna”, nin Erika Guevara Rosas.

“Kasqanmanta puni qayariniku presidenta interina Dina Boluarte kaqta hinaspa wakin umalliqkunata estadopa kaqkunata kirykuna maqaykuna wañuchiyykuna tukunanpaq, sayananpaq, yanapayta qallarina mañakuyninkuta chaynallataq estado rurayta qallarinan investigaciónpi chay Iliw violaciones de los derechos humanos rurasqa kay fuerzas de seguridad rurasqankuta hinallataq apasqa kanan kay justicia kaqman pim chipaq ruraqkunapaq.”

Aswan willasqa utaq entrevistasqa kanaykipaq, qayakamuy utaq qillqakamun kaykunaman:

Duncan Tucker (Amnistía Internacional Américas): +52 55 4848 8266, duncan.tucker@amnesty.org

Cecilia Niezen (Amnistía Internacional Perú): +51 989 180 327, c.niezen@amnistia.org.pe

Aswan willakuykuna:

Perú: Amnistía Internacional despliega equipo de respuesta de crisis para investigar graves violaciones de derechos humanos (Noticias, 30 de enero de 2023) <https://www.amnesty.org/es/latest/news/2023/01/peru-amnesty-international-deploys-crisis-response-team/>